

УДК 347.919

Тиханський О. Б. – суддя Обухівського районного суду, викладач Національної школи суддів України, м. Обухів

Місце інституту врегулювання цивільного спору за участю судді в систематиці примирних процедур

Висвітлено місце інституту врегулювання цивільного спору за участю судді серед інших видів примирних процедур. Обґрунтовано запровадження на конституційному рівні ідеї правосуддя компромісу та соціального миру. Сформульовано авторське визначення примирних процедур у цивільному процесі. Доведено, що примирні процедури й альтернативні способи врегулювання цивільних спорів тісно пов'язані й, залежно від їх видів, подеколи можуть становити синонімічні категорії чи інститути права. Актуалізовано необхідність оптимізації цивільного процесу під час використання інституту врегулювання цивільного спору за участю судді. Цей новий інститут цивільного процесуального права має максимально сприяти сторонам оперативно вирішити цивільний спір, що виник між ними, не на підставі права, а в межах права за допомогою спеціального висококваліфікованого суб'єкта – судді, який здійснюватиме відповідне врегулювання. Визначено специфічні ознаки, що виокремлюють цей інститут з-поміж альтернативних способів врегулювання спорів і примирних процедур у праві та цивільному процесі.

Ключові слова: урегулювання; цивільний спір; правовий інститут; примирна процедура; мирова угода; ухвала судді; зупинення розгляду справи; медіація; третейський суд.

Постановка проблеми. Прагнення України довести свою приналежність до європейських демократичних держав, а також суспільно-політичні зміни на найвищому державному рівні, які розпочато 2013 року та які тривають досі, зумовили необхідність концептуального реформування різних сфер соціального життя українського суспільства. Найбільш очікуваною й такою, що вже втілена в життя, стала судово-конституційна реформа, що запровадила істотні зміни в системі судоустрою та конституційних засад здійснення правосуддя на інституціональному рівні.

У межах цієї наукової роботи доцільно акцентувати увагу лише на одній, проте ключовій новелі здійснення правосуддя. Так, базовою конституційною нормою, яка присвячена правосуддю, є ст. 124 Основного Закону, приписи ч. 3 якої встановлюють, що «законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору». Закріплення цієї норми на конституційному рівні було спрямовано на створення конкретних умов урегулювання конфліктів між особами поза зверненням до суду.

Питання, пов'язані із застосуванням альтернативних (досудових) способів урегулювання цивільних конфліктів і примирних процедур у цивільному процесі, є предметом

активного наукового дослідження. Зокрема, проблеми медіації, третейського розгляду та міжнародного комерційного арбітражу вивчали такі іноземні й вітчизняні науковці, як О. В. Аллахвердова, Н. Александер, П. О. Астахов, Х. Бесемер, Ю. В. Білоусов, І. В. Венедіктова, Д. Л. Давиденко, Д. Б. Єлисеєв, С. І. Запара, С. І. Калашнікова, С. Колдберг, А. Н. Кузбагаров, С. А. Курочкін, Н. С. Кузнецова, О. Д. Крупчан, О. І. Носирева, Г. О. Огренчук, Н. Петерсон, С. В. Прилуцький, Ю. Д. Притика, І. В. Решетнікова, Е. Руннесон, Л. Ріскін, Ф. Сандер, М. Ф. Селівон, Д. Спенсер, Т. С. Кисельова, В. І. Цимбалюк, Т. А. Цувіна, С. Я. Фурса та ін.

Водночас проблеми інституту врегулювання спору за участю судді в контексті нововведень не були предметом належної теоретичної уваги з боку правників і фахівців-процесуалістів.

Мета цієї статті – висвітлити місце й особливості інституту врегулювання цивільного спору за участю судді в цивільному судочинстві, а предметом дослідження є примирні процедури в цивільному процесі України, їх сутність і види.

Виклад основного матеріалу. Відомий український правник Ю. Д. Притика застосування примирних процедур називає підходом до вирішення юридичних конфліктів з позиції інтересів. Цей спосіб ґрунтується на з'ясуванні та врахуванні взаємних інтересів сторін і спрямований на досягнення взаємовигідної угоди, унаслідок якої жоден учасник конфлікту не програє. У межах цього підходу в світі сформувалася практика застосування альтернативних способів вирішення спорів. Вони постають як альтернатива офіційному правосуддю в судовій системі держави. У західній правовій доктрині їх називають ADR (alternative dispute resolution) [1, с. 55].

Результатом здійсненого альтернативного процесу вбачається усвідомлення кожною стороною вирішення правового конфлікту справедливості прийнятого рішення, що поступово, однак істотно впливатиме на розвиток культури злагоди в суспільстві, на противагу культурі претензій, позовів і звинувачень [2, с. 1]. Другорядним, проте бажаним наслідком для судової системи є також розвантаження судів.

Ідеться про запровадження на конституційному рівні ідеї «правосуддя компромісу та соціального миру» [3, с. 4], згідно з якою першочерговими є завдання з примирення сторін, а не вирішення спору. У разі недосягнення примирення, Конституція України закріплює поширення юрисдикції судів на будь-який спір і будь-яке кримінальне обвинувачення. Отже, право на судовий захист не втрачається, а, навпаки, оптимізується часовими та майновими межами через запровадження альтернативних способів урегулювання спорів.

Буквальний зміст цієї конституційної норми відсилає до необхідності законодавчого закріплення різних процедур обов'язкового досудового порядку врегулювання спору, найпоширенішим з яких є медіація.

Водночас останні законодавчі зміни (станом на середину 2018 року) унаслідок судово-конституційної реформи засвідчують, що законодавець не поспішає приймати спеціальний закон, який врегулював би принципи, підходи та порядок медіації в Україні, попри чималу кількість варіантів законопроектів, зареєстрованих у Верховній Раді України.

Системні зміни до процесуального законодавства, зокрема викладення процесуальних кодексів (цивільне, адміністративне та господарське судочинство) у новій редакції, закріпили можливість реалізувати право особи врегулювати спір іншим шляхом, ніж судовий процес, уже після подання позовної заяви та в межах цивільного процесу. Таким способом є законодавче закріплення новели цивільного процесуального права у главі 4 розділу III ЦПК України (в редакції від 3 жовтня 2017 року) «Врегулювання спору за участю судді», який у чистому вигляді не може належати до *досудових* порядків врегулювання цивільного спору, оскільки судовий процес уже ініційовано. Утім за функціями цей інститут може належати до примирних процедур у цивільному судочинстві.

Тезово констатуємо, що цей новий інститут цивільного процесуального права покликаний максимально сприяти сторонам оперативнo вирішити цивільний спір, що виник між ними, *не на підставі права, а в межах права*, за допомогою спеціального висококваліфікованого суб'єкта – судді, який проводитиме відповідне його врегулювання. Спробуємо запропонувати власні аргументи щодо цього, використовуючи наукові методи моделювання, порівняльно-правовий і зіставлення.

Так, на досягнення зазначеної мети спрямовані й інші альтернативні способи врегулювання правового конфлікту (спору) у юридичному (зокрема цивільному) процесі: медіація, інститут угод у цивільному процесі, розгляд спорів третейським судом, міжнародним комерційним арбітражем, переговори, посередництво тощо. Урегулювання цивільного спору за участю судді є новітнім у цивільному процесуальному праві України та вітчизняній доктрині, який у науковій літературі називають судовою медіацією. Цю новелу цивільного процесуального права можна одночасно визнати альтернативним способом урегулювання саме цивільного спору, оскільки ініціювання судового процесу в порядку цивільної юрисдикції вже відбулося: «Урегулювання спору за участю судді проводять за згодою

сторін до початку розгляду справи по суті» – ч. 1 ст. 201 ЦПК України (у редакції від 3 жовтня 2017 року). Тобто цей процесуальний інститут реалізується в момент, коли юридичний конфлікт трансформувався у спір шляхом подання позовної заяви до компетентного суду.

Аналізований інститут уособлює також усі необхідні риси примирної процедури: цивільний спір не вирішується судом, а врегульовується специфічним компетентним висококваліфікованим посередником – також судом в особі судді, однак уже не під час здійснення останнім судочинства, а під час здійснення ним низки формальних і неформальних дій, спрямованих на врегулювання цивільного спору в межах права: створити всі необхідні умови для врегулювання цивільного спору з досягненням обопільної згоди сторін (мирова угода, визнання позову відповідачем, відмова від позову позивачем), унаслідок чого ухвалює відповідну ухвалу суддя.

Сучасне процесуальне законодавство більшості європейських країн допускає можливість об'єднання традиційного правосуддя та процедур й альтернативного врегулювання спорів. Досвід європейських країн засвідчує, що медіація може бути застосована для вирішення не тільки спору, який уже передано на розгляд до компетентного суду, а й спорів, що стосуються збереження стосунків у майбутньому і містять ризики репутаційних втрат (наприклад, трудові, сімейні та корпоративні спори), її може бути застосовано на будь-якій стадії вирішення спору [4].

Зокрема, Т. С. Кисельова та Л. Д. Романадзе, концептуально досліджуючи засади та порядки інтеграції медіації (в різних її виявах) у судову систему України, визначають такі види судової медіації: добровільна медіація за участю судді-медіатора та процедура врегулювання спору за участю судді [5, с. 11–12]. Ми поділяємо їхню позицію, згідно з якою останню не можна вважати медіацією, тому що вона становить певну спеціальну судову процедуру [5, с. 12].

Таку процедуру, зауважують автори, було апробовано в межах українсько-канадського проекту з реформування судової системи, вона мала назву «проведення переговорів з досудового врегулювання спору за допомогою судді». У первинному варіанті модель дозволяла судді, який брав участь у регулюванні спору сторін, виносити рішення у справі [6]. Автори констатують, що в зміненому форматі модель було включено до проекту закону про внесення змін до цивільного, господарського й адміністративного процесуальних кодексів [5, с. 11].

Дослідження Т. С. Кисельової та Л. Д. Романадзе здійснено в період подання законопроекту, проте зміст норм у проекті та в

прийнятих редакціях кодексів аналогічний, тому для нашого дослідження корисним є аналіз переваг і ризиків (складнощів запровадження) запропонованої законодавцем моделі врегулювання спору за участю судді.

Переваги моделі. Судді, згідно із цією моделлю, найбільше зацікавлені в медіації, оскільки вона надасть можливість економити час, який вони витрачають на судові слухання. Сторони не несуть додаткових витрат, їх вартість покривають за рахунок судового збору. Сторони не несуть ризиків, пов'язаних зі строками позовної давності у зв'язку з тим, що процедуру проводять після подачі позову в суд [5, с. 11–12].

Складнощі моделі. Зокрема, на переконання авторів, не всі судді можуть бути зацікавленими або мати здібності до врегулювання спорів. Постають ризики маніпуляції з незафіксованими приватними зустрічами між сторонами та суддею, а також ризики зловживання процедурою сторонами з метою заміни судді в разі браку підстав для його відведення [5, с. 12].

Проаналізувавши загалом погляди вчених-практиків у сфері медіації в Україні, аргументи на заперечення чи обґрунтування зазначеної позиції надамо в подальших наукових працях, присвячених дослідженню інституту врегулювання цивільного спору за участю судді.

Слід визначити специфічні ознаки, що вирізняють цей інститут з-поміж інших альтернативних способів врегулювання спорів і примирних процедур у праві та цивільному процесі.

Так, чинне процесуальне законодавство закріплює певні темпоральні застереження щодо наявності цього інституту в розпочатому цивільному процесі: 1) можливість урегулювати спір за участю судді до початку вирішення справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК України); 2) здійснення процесу врегулювання в межах розумного строку, однак не більше ніж тридцять днів з дня постановлення ухвали про його проведено. Такі часові межі можливості існування цього виду примирної процедури вирізняють його серед інших способів і процедур мирного врегулювання спорів, які застосовують у цивільному судочинстві, зокрема інституту мирової угоди, яку можна реалізувати на будь-якій стадії судового процесу.

Зауважимо, що встановлена процедура врегулювання цивільного спору за участю судді в ЦПК України не передбачає залучення спеціально навченого судді-медіатора (на кшталт добровільної медіації за участю судді-медіатора). Урегулювання спору здійснює суддя, який розглядає справу, про що він, у разі отримання згоди обох сторін особисто (не їхніх представників), постановляє відповідну ухвалу та зупиняє провадження у справі (ст. 202 ЦПК України). Отже, новий

інститут урегулювання справи за участю судді за своєю сутністю не є звичним виявом медіації.

Цей інститут поєднує риси залучення спеціалізованого учасника медіації, який веде переговори. Однак суддя не домовляється зі сторонами, а сприяє їм у врегулюванні спору шляхом з'ясування підстав і предмета спору, роз'яснення сторонам предмета доказування у справі, здійснення інших дій, спрямованих на мирне врегулювання сторонами спору. Також суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору (ч. 4 ст. 203 ЦПК України). Проте суддя наділений повноваженнями проводити як спільні, так і закриті наради з кожною зі сторін. У таких діях судді, який урегульовує спір, також проглядаються ознаки медіації.

Утім медіатор не приймає жодного рішення особисто, він лише шляхом фахових переговорів і роз'яснення користі від певних поступок кожній стороні сприяє самостійному прийняттю сторонами певної домовленості, яку оформляють договором чи мировою угодою, якщо медіація відбувалася паралельно із судовим процесом. Суддя, який урегульовує цивільний спір, у разі отримання обопільної згоди від сторін під час здійснення процедури, укладає ухвалу про припинення процесу на підставі мирного врегулювання спору.

Така риса притаманна третейському суду та врегулюванню спору арбітражем – наявність уповноваженої особи, яка вирішує спір. Однак якщо під час третейського й арбітражного розглядів суддя (арбітри) ухвалює рішення самостійно, на підставі та з урахуванням позицій сторін (тобто розгляду властиві елементи змагальності), суддя, який урегульовує спір відповідно до положень глави 4 ЦПК України, лише фіксує в процесуальному документі (ухвалі), який є судовим актом і вважатиметься надалі виконавчим документом, обопільну згоду осіб, що ґрунтується на позиціях сторін, проте не в чітко визначеній правовій площині виниклого цивільного спору (нормативно закріплений характер спірних відносин), тобто може враховувати компромісні поступки сторін.

Висновки. Примирні процедури й альтернативні способи врегулювання цивільних спорів тісно пов'язані й, залежно від їх видів, подеколи можуть поставати як синонімічні категорії чи інститути права.

Водночас визнавати примирні процедури як родову категорію щодо альтернативних способів вирішення цивільного спору немає ґрунтовних підстав, оскільки обидві категорії можуть виникати: у разі настання судового процесу, або під час процесу, який передує зверненню до суду (претензійні процедури, переговори, примирення тощо), паралельно з виникненням судового процесу, або як цілком паралельний самостійний спосіб

вирішення та врегулювання юридичного конфлікту (спору) без звернення до компетентного державного суду за допомогою іншого квазіюрисдикційного органу (третейський суд чи арбітраж) чи взагалі без звернення до такого органу.

Зазначене доводить сутнісну спорідненість примирних процедур і альтернативних способів вирішення цивільних спорів, дає підстави сформулювати визначення примирних процедур у цивільному процесі як правомірних способів консенсуального врегулювання суб'єктами права юридичних конфліктів (цивільних спорів), що виникли між ними, на засадах обопільних взаємоприйнятних умов, відповідно до суспільних, соціальних економічних, репутаційних чи інших інтересів з можливістю залучення третіх осіб для цього процесу.

Урегулювання цивільного спору як новий інститут цивільного процесуального права покликаний максимально сприяти сторонам оперативного вирішити цивільний спір, що виник між ними, не на підставі права, а в межах права (у межах позицій сторін) за допомогою спеціального висококваліфікованого суб'єкта – судді, який здійснюватиме його врегулювання.

Специфічними ознаками, що виокремлюють цей інститут з-поміж інших альтернативних способів урегулювання спорів і примирних процедур у праві та цивільному процесі, є такі:

1) темпоральні межі проведення цієї процедури в розпочатому цивільному процесі вирізняють його серед інших способів і процедур мирного врегулювання спорів, які застосовують у цивільному судочинстві, зокрема інституту мирової угоди, що можуть реалізувати на будь-якій стадії судового процесу: а) можливість урегулювати спір за участю судді до початку вирішення справи по суті (ч. 1 ст. 201 ЦПК України); б) здійснення процесу врегулювання в межах розумного строку, проте не більше ніж тридцять днів з дня постановлення ухвали про його проведення;

2) урегулювання спору здійснює суддя, який розглядає справу, у чому вбачаються риси залучення спеціалізованого учасника медіації, що веде переговори. Однак суддя не домовляється зі сторонами, а сприяє їм у врегулюванні спору шляхом з'ясування підстав і предмета спору, роз'яснення сторонам предмета доказування у справі, здійснення інших дій, спрямованих на мирне врегулювання сторонами спору;

3) дії судді спрямовані на сприяння врегулюванню цивільного спору: він може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору (характер переговорів, які фактично має проводити суддя), не надаючи сторонам юридичних консультацій чи оцінки доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Ю. Д. Притика. – Київ, 2006. – 632 с.
2. Романадзе Л. Ж. Врегулювання спору за участю судді та інші процесуальні новели: вплив на розвиток медіації [Електронний ресурс] / Л. Ж. Романадзе. – Режим доступу: <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf>. – Назва з екрана.
3. Здрок О. Н. Примирительные процедуры в цивилистическом процессе: современная теоретическая концепция [Электронный ресурс] / О. Н. Здрок. – Минск, 2013. – 108 с. – Режим доступа: <http://docplayer.ru/54195181-O-n-zdrok-primiritelnye-procedury-v-civilisticheskom-processe-sovremennaya-teoreticheskaya-konceptsiya.html>. – Загл. с экрана.
4. Противень О. Примирення сторін vs вирішення справи. Нова роль суду у вирішенні конфліктів [Електронний ресурс] / О. Противень. – Режим доступу: https://sk.ua/wp-content/uploads/sk_files/primirennya_storin_vs_virishennya_spravi.pdf. – Назва з екрана.
5. Інтеграція медіації в судову систему України: програмний документ (Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3058845. – Назва з екрана.
6. Регламент порядку проведення переговорів з досудового врегулювання спору за допомогою судді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://adm.od.court.gov.ua/sud1570/gromadyanam/dosydov/reglament>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Prytyka, Yu.D. (2006). Teoretychni problemy zakhystu prav uchasykiv tsyvilnykh pravovidnosyn v treteis'komu sudi [Theoretical problems of the protection of the rights of participants in civil legal relations in the arbitration court]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Romanadze, L.Zh. (2017). Vrehuliuвання sporu za uchastiu suddi ta inshi protsesualni novely: vplyv na rozvytok mediatsii [Settlement of a dispute involving a judge and other procedural stories: influence on the development of mediation]. Retrieved from <http://mediation.ua/wp-content/uploads/2017/05/Statyya-pro-Mediatsiyu-v-proektah-protses-kodeksiv-2.pdf> [in Ukrainian].
3. Zdrok, O.N. (2013). Primiritelnye procedury v csivilisticheskom processe: sovremennaia teoreticheskaiia konceptsiia [Conciliation in the civil process: modern theoretical concept]. Retrieved from <http://docplayer.ru/54195181-O-n-zdrok-primiritelnye-procedury-v-civilisticheskom-processe-sovremennaya-teoreticheskaya-konceptsiya.html> [in Russian].
4. Protvyen, O. Prymyrennia storon u vyrishenni spravy. Nova rol sudu u virishenni konfliktiv [Primirennia storin u virishenni spravi. The role of the court in the case of controversies]. Retrieved from https://sk.ua/wp-content/uploads/sk_files/primirennya_storin_vs_virishennya_spravi.pdf [in Ukrainian].
5. Intehratsiia Mediatsii v Sudovu Systemu Ukrainy: prohramnyi dokument (Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper) [Integration of Mediation into the Sudov System of Ukraine: a program document (Integration of Mediation into the Ukrainian Court System: Policy Paper)]. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3058845 [in Ukrainian].

6. Rehglament poriadku provedennia perehgovoriv z dosudovohgo Vrehguliuvannia sporu s dopomohgoiu suddi [Rules of procedure for negotiating with the court before the dispute for an additional court hearing]. Retrieved from <https://adm.od.court.gov.ua/sud1570/gromadyanam/dosydov/reglament> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2018

Тыкханський О. – Judge of the Obukhiv District Court, Lecturer of the National School of Judges of Ukraine, Obukhiv, Ukraine

The Place of Institution of Settlement of Civil Dispute with Participation of Judge in System of Conciliations

Conciliatory procedures and alternative methods of settlement of civil spores are closely associate inter se and depending on their kinds, sometimes can show up as study of synonyms categories or institutes of right. Conciliatory procedures in civil procedure are legitimate methods of consensus settlement coming from legal of legal conflicts (civil spores) that arose up between them on the basis of bilateral advantageous terms subjects from public, social economic, reputation or another interests with possibility of bringing in of the third persons for this process. Settlement of civil dispute with participation a judge as a new institute of civil judicial law is called maximally to assist to parties operatively to decide a civil dispute arising up between them, not on the basis of right, and within the framework of right (but not in wide sense, and within the limits of positions of parties), by means of the special highly skilled subject – judge that will conduct corresponding his settlements. By specific signs that distinguish the indicated institute among alternative another ways of settlement of spores and conciliatory procedures in a right and civil procedure are: 1) temporal borders of realization of this procedure in the begun civil procedure, distinguish him among another ways and procedures of peaceful settlement of spores, are used in the civil rule-making, in particular institute of world agreement that can be realized on any stage of trial etc.: a) possibility to settle dispute with participation a judge to beginning of decision business essentially (part is first the articles 201 Civil Procedural Code of Ukraine (in a release 3.10.2017)) 6) realization of process of settlement within the limits of reasonable of term, but no more than thirty days from the day of taking away of decision about his realization. Mentioned temporal borders of possibility of existence of this type of conciliatory procedure; 2) settlements of dispute come true by a judge, examining business, the lines of bringing in of the specialized participant of mediation are looked over in what, that negotiates in mediation. However a judge is finished speaking with parties, and assists them in the settlement of dispute by finding out of grounds and matter of dispute of elucidation to parties the article of proving in business, and realizations of another actions sent to the peaceful settlement by parties of dispute; 3) actions of judge are directed to on an assistance the settlement of civil dispute: he can offer to parties the possible way of peaceful settlement of dispute (character of negotiations is looked over, a judge must conduct actually), not rendering to parties of legal advices or estimation of proofs.

Keywords: settlement; civil dispute; legal institute; conciliatory procedure; world agreement; decision of judge; stop of consideration of business; mediation; court of arbitration.